

Kisebbségi magyar közösségek a 20. században
(OTKA 109173. sz. program 2014-2017)
zárójelentés

A **projekt célja** a magyar kisebbségi közösségek intézményesülés-történetének feltárása illetve az ilyen kutatások feltételeinek biztosítása volt. Nem hanyatlástörténetben, hanem hatástörténetben gondolkodtunk. Olyan közösségeket kutatunk, amelyek a 20. század rendkívül változó kétoldalú és tágabb regionális, nemzetközi viszonyai között adottságaival és forrásaival kereste a helyét. Vezetői nem csak elszenvedői voltak az eseményeknek, hanem a gyakori és radikális politikai-hatalmi változásokra különböző válaszokat dolgoztak ki és ezek megvalósítása érdekében döntéseket is hoztak. Azt, hogy pusztán a magyarul beszélők csoportja helyett kisebbségi magyar közösségről beszélhetünk – amely önmagát képes magyar kisebbségi társadalomként elképzelni – az elitek tevékenysége mellett a folyamatosan újraszerveződő etnikailag integrált magyar intézményességre vezetjük vissza.

1. A **kisebbségtörténeti kutatási mezőben** a fenti szemlélet képviselésével az, 1998-as illetve 2011-es nagy összefoglalók után (*Kisebbségi magyar közösségek a 20. században* c. kötet magyarul és angolul), a **forrásfeltárást** és a meglévő részpublikációk alapján a **kronológiák** összeállítását tartottuk a legfontosabbnak. A beszámolóban összegyűjtött **56 közleményből**:

nyilvános publikáció: 40			kézirat: 16
9 könyv	17 tanulmány (4 idegen nyelvű)	14 internetes közlés	
Együtt elérhető: http://kisebbségkutato.tk.mta.hu/eredmenyek-otka-109173-kisebbségi-magyar-kozossegek.			

A félszáz munka **jellegét** tekintve:

6 forrás-iratjegyzék,¹

3 bibliográfia,²

1 repertórium,³

3 digitális szövegtár,⁴

2 sajtószemle,⁵

3 kronológia,⁶

¹ TLI kéziratár; MNL K 28-as fond; Sziklay Ferenc, Bernády György, Bethlen György irathagyatékai; a romániai Országos Magyar Párt, elnöki és központi bizalmas iratai; az csehszlovákiai Országos Keresztényszocialista Párt és a Nemzeti Párt iratai.

² Domokos Géza életmű bibliográfia; Romániai magyar történetírás két világháború közti válogatott bibliográfiája; Romániai magyar emlékiratok, naplók;

³ Regio (1990-2010) repertórium illetve egy régebbi kutatásból átvett kézirat nyilvánossá tétele révén a Külügyi Szemle (1920-1944) repertórium.

⁴ Erdélyi, 1989 előtti humán és társadalomtudományi kutatási szövegtár; Székelyföld fejlesztési tervek; a szerbiai MNT létrejöttének iratai.

⁵ Napi htm sajtószemle 1999-2017 – Boér Kriszta; Romániai magyar sajtószemle 2010-2017 – Udvardy Frigyes;

⁶ Két vh közti csehszlovákiai, romániai magyarok – Filep Tamás Gusztáv, Bárdi Nándor; Romániai magyarság 1944-1989.

9 megjelent könyvből 5 monográfia⁷ 4 pedig dokumentum és forrásközlés.⁸
9 dokumentum-forrásközlő kötet, kéziratban⁹
3 kronológia, kéziratban¹⁰

2. A látszólag sokfelé ágazó eredmények mögötti szemléleti keret elemei:

2.1. Módszertani megfontolások:

- a három kronológiát leszámítva minden kötet-kéziratnak volt szakmai vitája illetve külső lektorálása,
- a szerzőkkel mint vezető kutató, szerkesztő folyamatosan konzultáltam a kéziratokról, több esetben szerkesztőként, lektorként is működtem, ha szükséges volt az anyaggyűjtésben is segítetttem,
- külföldi utazásaimat a kutatáson túl konzultációkra használtam fel és az OTKA projekt nélkül ezek nem jöhettek volna létre,
- van néhány terület ahol bár az anyaggyűjtés megtörtént, de egyelőre nem sikerült kéziratot produkálni, mert a feldolgozáshoz szükséges (nem magyar) köztörténeti kereteket is fel kell tárni (ilyen a kárpátaljai magyarság 1945-1989 közti története és a szlovéniai magyarság történeti kronológiája)

2.2. A kisebbségtörténet, mint kutatási mezőn belüli alapfeladatok:

A projekt hosszú távon is legfontosabb eredményének tartom a következő öt megvalósítást:

a) Magyarságkutató/Teleki Intézet kéziratárának kutathatóvá tételét, amely az 1985 utáni magyarságkutatás és dokumentáció eredményeit tartalmazza a kilencvenes évek közepéig. Ezáltal megkerülhetetlen lesz a minél szélesebb körű szakmai dokumentálódás.

b) Miniszterelnökség Nemzetiségi Osztályának iratszintű katalógusának létrehozását, a több mint 20 ezer tételnyi iratanyag átláthatóvá tételét.¹¹ Ez ad arra lehetőséget, hogy a két világháború közti hazai nemzetiségpolitika és a szomszédos országokba irányuló

⁷ Székelyföld története III. köt.; Magyarok Romániában; Népszolgálat; Felvidékből Szlovenszko; Országos Magyar Párt története.

⁸ Kemény Zsigmond, Esterházy Lujza válogatások; Levezényelt visszacsatolás; Holtvágányon;

⁹ Szüllő, Petrogalli, Péter Mihály válogatott írások, Szlovenszkoí zsidóság dokumentumkötet (Filep, Szeghy-Gayer), Két világháború közti erdélyi és délvidéki társadalomtörténeti szöveggyűjtemény, illetve ue. az 1944-1989 közti vajdaságra is (Mák, Szerbhorváth, Bárdi). Két világháború közti javaslatok, tervek az erdélyi kérdés megoldására; Magyar Kisebbség 21 éve válogatás (Bárdi, Zahorán).

¹⁰ Két világháború közti szlovákiai illetve romániai magyar kisebbség kronológiája valamint az 1945 utáni romániai magyarság kronológiája (Filep, Bárdi, Vincze).

¹¹ A katalógust a MNL munkatársai ellenőrizték, kiegészítették. Nyilvánossá tételének engedélyeztetése folyamatban van.

magyarságpolitikát együtt értelmezhetjük, hiszen ugyanezen intézményben folyt mindkettő irányítása.

c) A 25 éve működő *Regio* című folyóirat online megjelentetése nem jöhetett volna létre a projekt támogatása nélkül. Ma ez az egyedüli magyar nyelvű kisebbségi kérdéssel foglalkozó (dokumentálhatóan) prereview rendszerű, referált folyóirat. E nélkül a szakmai mezőben is sokkal nehezebb volna vonatkoztatási pontokat találni.

d) Ezek alapfeltételei voltak annak, hogy a 2018-as évre készülve létre tudjunk hozni egy kronológiai adatbázist, amely a 100 éves kisebbségi magyar közösségek történetének legfontosabb dokumentációs bázisává válhatnak.¹² A régebb elkészült kronológiákkal¹³ együtt a mostani három kronológia valamint az elkészült napi sajtószemlék nyomán egy következő pályázatból létre tudunk hozni egy egységes mutatókkal kereshetővé tett regionális kronológiákból létrehozott adatbázist. (Ennek előzményei az adatbank.sk és az adatbank.ro kronológiái.)

e) Talán nem túlzás azt mondani, hogy az utóbbi évek külhoni magyarok történetével kapcsolatos két meghatározó kollektív monográfiájában sem tudtam volna teljesíteni e projekt nélkül. A 2016-ban megjelent három kötetes **Székelyföld története XX. századi részéhez** (III. köt.) sem volt kutatás finanszírozás rendelve, ezt az OTKA projektből biztosítottam, a két világháború közti közigazgatástörténeteket szintén innen finanszíroztam. A másik fontos eredmény a több mint 400 oldalas **Magyarok Romániában 1990-2015** c. kötet, amelyben egy 100 oldalas történeti áttekintést adok az 1918-1989 közti történésekről, összefoglalva az utóbbi 25 év kutatásait. Ez a maga nemében az első ilyen 75 éves áttekintés. A kötet egészének szerkesztési, lektorálási munkái is a projektünk keretében Filep Tamás Gusztáv segítségével valósult meg.

¹² Erre pályáztunk külön a Bethlen Gábor Alaphoz.

¹³ Fedinec Csilla két világháború közti Kárpátalja kronológiája; L. Balogh Béni: Dél-Erdélyi magyarság 1940-1944 kronológiája; Popély Árpád csehszlovákiai magyarság kronológiája 1944-1992; Már Ferenc két világháború közti kronológiája, Uő. horvátországi és szlovéniai magyarság kronológiái 1991 után. Udvardy Frigyes romániai magyarság sajtókronológiája 1990-2010.

2.3. A **regionális** kutatási igények és a tematizált **kulcskérdések**:

Az eredmények regionális tematika szerinti megoszlása a következő:

2 iratjegyzék és 1 sajtószemle összmagyar vonatkozású

4 szerbiai magyar téma

2 ukrainai magyar téma

11 szlovákiai magyar téma

38 romániai magyar téma

A Népszolgálat kötet Kende Ferenc tanulmánya az addigi bevett hanyatlástörténet mellett a harmincas évek **jugoszláviai** közművelődési szervezeteinek ezreket megszólító mobilizációját állította a középpontba és ezen intézmények kutatását indukálta. A két társadalomtörténeti szöveggyűjtemény pedig a vajdasági magyar önkép szempontjából fontos, hogy feltárjuk a társadalmi problémákra való 1941 előtti és 1944 utáni helyi tudományos, szociografikus válaszokat. (A Fórum Kiadó vállalta a kötetek publikálását.) A Magyar Nemzeti Tanács létrejötté a délszláv háborúk után pedig azért roppant fontos kutatni, mert ha felemás módon is jogilag csak a posztjugoszláv országoknak sikerült a kisebbségi magyar közösségeknek kollektíven (köztestületileg) és nem csak pártpolitikailag integrálódni az adott (többség meghatározta) politikai közösségben. (Erre már van kutató és pályázat is.)

A két **ukrainai** téma, amelyek nyelvi jogok, nyelvhasználat felől közelítik meg a kérdést, mesze nem mutatja be Fedinec Csilla projektben végzett munkáját. A negyvenes-ötvenes évek kárpátaljai kolhozosítására jelentős anyagot gyűjtött össze és ennek a feldolgozása, egyáltalán az meglévő ukrán szakirodalomba való beágyazása hónapokat vesz igénybe. Ez most van folyamatban. Ezen túl a kolléganő kárpátaljai kutatók, Szakál Imre és Molnár D. István kutatásait is mentorálta.

Szlovákia esetében az 1918 után kialakuló politikai közösségbe való beilleszkedésre helyeztük a hangsúlyt. Ennek alapját egy közel 3 ezer oldalas forrásfeltárás biztosítja, amelyet Angyal Béla és Filep Tamás Gusztáv végzett el. Ennek egyik megközelítése a köznapi és a kulturális integráció illetve értelmiségi magatartásmodellek életpálya és lokális közösségen belüli vizsgálata. Ezt célozta meg Szeghy-Gayer Veronika Gömöri János és Sziklay Ferenc működését bemutató monográfiája valamint a szakmai vita előtt álló dokumentum összeállítás a kassai és az eperjesi zsidóság kötődés mintázatairól. A kéziratkötetet Szeghy-Gayer Veronika és Filep Tamás jegyzi. Az előbbi szerző lokális és egy-egy életpályára koncentrálnó tanulmányaiban is az integrálódással járó változásokat vizsgálta. Filep pedig elsőként kezdte vizsgálni az 1918 utáni

kisebbségpolitikusok megelőző működését, a politikai habitus és értékek átalakulását. Ezért is fontos az Esterházy Lujza, Szüllő Géza, Péter Mihály, Petrogalli Oszkár írásaiból összeállított válogatásai az előszavakkal együtt. Szintén Filep Tamás Gusztáv munkája a Prágai Magyar Hírlap alapján egy kronológia/repertórium összeállítása. Ez egyben szisztematikusságát, mutatórendszerét tekintve mintaadó munka minden későbbi eseménytörténeti adattárhoz. Ugyanakkor a neten olvasható 17 évfolyamnyi PMH napilaphoz lényegében repertóriumként szolgál. Ezt azért szorgalmaztam, mert a Fórum Intézetben készült már két világháború közti kronológia, de az nem volt szisztematikus és alapvetően oktatás, oktatási sérelem központú volt. Az adott munkáról szóló szakmai vitán ezt el is mondtuk. Funkcionalista értelmiségiként itt elő kellett állnunk egy szakmailag vállalható ellengyakorlattal.

Románia vonatkozásában a már említette 1917-es összefoglaló kötetén túl, minden bizonnyal a *Népszolgálat* kötetnek van a legnagyobb jelentősége. Ennek a fogalomnak az értelmezésével és gyakorlatival a harmincas évekre létrejött kisebbségi értékrend központi elvárás habitusát és annak megjelenési formáit írtuk le. A kötet Szlovákia vonatkozásában egyértelművé tette a Sarló hagyománnyal szemben a keresztényszociális eszmeiség tömeghatását, ahogy Jugoszláviában a pártpolitikával szemben a közművelődési önszerveződés mobilizáló erejét, Erdélyben pedig a transzilvanizmus jövőképe helyett a kisebbségi társadalmat intenzívebbé tevő minőségi megújulást hirdető, konkrét cselekvésre mozgósító, keresztényszociális világnézetet tematizálta. Illetve mindennek a spirituális tartalmaktól való megfosztás utáni alakváltozását.

A romániai kutatások másik központi kérdése az *intézményi szerkezetek* alakulása volt. Ennek része a megyei közigazgatástörténetek megírása (1918-1940), a „kis magyar világ” (1940-1944, nem a visszatérés eufórián, hanem) a közigazgatási működésen keresztüli vizsgálata. Ide tartozik a visszacsatolás katonai közigazgatásának feldolgozása is. Szintén az intézményműködés sajátosságainak feltárását célozta az Országos Magyar Párt és vezetőinek iratanyagának rendezése, kutathatóvá tétele, az első monográfia elkészítése a témakörben. A román etnopolitikai rezsim 1974-1989 közti dokumentumait is közöltük bevezető tanulmánnyal. A már említette háromnegyed évszázados összefoglaló is *Románia magyarságpolitikájába* keretezi az erdélyi magyarság történetét.

Itt torzóban maradt egy az erdélyi két világháború közti *autonómia*tervek kiadását célzó kötet, mert nem sikerült tisztázni, hogy az adott időszakban miért is nem láttak ezek napvilágot? A székely autonómia késői felvetését kutatva sikerült egy kb. 300 tételes dokumentációt összeszedni ebben a kérdésben és így ennek alapján lehet majd tisztázni a kérdést, publikálni a kötetet.

Kronológiák tekintetében Filep Tamás Gusztáv kézírata révén a húszas évektől 2000-ig a szlovákiai magyar történet feldolgozásra került.

Románia tekintetében Bárdi és Vincze valamint Udvardy munkáinak nyomán ugyanez a helyzet. Itt közben még készül egy Észak-Erdély 1940-1944 kronológia is. (A Vincze anyag egy előző változat duplájára bővített és új forrásokkal javított változata.)

Kárpátalján a két világháború közti kronológiát Fedinec Csilla készítette el és egy nagy forrásanyagot, friss ukrán szakirodalmat mozgósítva dolgozik a 1944 utáni folytatáson.

Szerbia vonatkozásában Mák Ferenc és Vékás János kronológiai fedik le a régió magyarságának történetét.

Szlovénia tekintetében 2018 február elejére készíti el Kovács Attila egy száz éves összeállítást, akkor kezdődik ennek a szakmai lektorálása, pótlása.

3. A kutatási program története

Ebben az esetben a **projektben résztvevő kutatók egyéni sikerei** egyben az OTKA programot **leszűkítették**. Már 2014-ben kiderült, hogy Vékás Jánossal nem számolhatunk, ő a vajdasági dokumentációs munkáját külön, döntően Újvidéken, nyugdíjasként folytatja NKA ösztöndíjjal. A következő évben Marchut Réka kapott posztdoktori ösztöndíjat és erre koncentrált, nem is publikált a programban. Majd Szeghy-Gayer Veronika 2016-ban szült, Kassára költözött, ott vállalt állást, így ő is új, külön projektjén kezdett dolgozni, bár ígéret van arra, hogy a kassai és eperjesi zsidóság két világháború közti útkeresését dokumentáló és azt elemző kiadványát befejezi 2018-ban. 2017-ben pedig az ukrajnai helyzet és azon belül a magyar kisebbséget érintő intézkedések Fedinec Csillát olyan helyzetbe hozták, hogy elsősorban az aktuális történések mélyebb történeti okainak elemző közbeszédének fenntartására törekedett. (Nagy dilemma az, hogy ilyenkor a kutató megteheti-e, hogy alapkutatásaiba temetkezik. Magam is azon az állásponton vagyok, hogy ilyenkor a tudásmegjelenítés az elsődleges.)

Ezért 2016-ban egy év hosszabbítást kértem, amelyet, amelyet meg is kaptunk, de így is több kéziratunk még a szöveggondozói munkámat, időmet igényli.

A közleménylistából is látszik, hogy Filep Tamás Gusztáv mellett, aki félállásúként volt a projektben alkalmazva és meghatározó volt a munkája a programban, 40 doktorandusszal, külső munkatárssal dolgoztunk együtt.

Az időközi beszámolómban számot adtam a hazai és nemzetközi kutatóútjainkról, a nemzetközi konferenciákról, a témakörhöz tartozó előadásokról. Most itt csak a **kéziratvitákra** szeretném újból felhívni a figyelmet, szűkebb tágabb körben Budapesten és Erdélyben 9 ilyen találkozó volt, ahol zárt szakmai körben vitattuk meg a félkész kéziratokat. Ezeknek a nyugodt szakmai beszélgetéseknek, az adott kéziratra is jó néhány javaslatot, szerkesztői korrekció felvető lektorálásoknak, a szakmai jelentőségükön túl a fiatal kutatók számára szocializációs jelentőséggel is bír illetve a szakmai mező számára, ki nem mondva, de szabályozó funkcióval bír.

A projekttörténetben nem mehetek el szó nélkül a **saját felelősségem** mellett. A fel nem használt összeg azt hiszem nem a nemtörődőmségemről, hanem a rossz időgazdálkodásomról szól. A beszámolómból is látszik, hogy a kisebbségtörténet, mint szakmai mező illúziójában élek. Ezért a projekten és a saját kutatásaimon túl azt képzelem, hogy intézeti feladat a referens kérdések megválaszolása, a felsőoktatásból érkező hallgatók, oktatók, kéziratok segítése, a szomszédországi kutatóhelyekkel a folyamatos tartalomfejlesztések (adatbank.sk; adatbank.ro, kolozsvári Kisebbségkutató Intézet), levelezőlisták működtetése, szakmai viták, beszélgetések kezdeményezése. A projekten belül a külső támogatások ellenére igazából nem számoltam azzal, hogy a kiadóknál nincs olvasószerkesztő, korrektor ezeket mind vagy a szerzőnek vagy nekem kell elvégezni. Ugyanígy a forrásjegyzékek ellenőrzése is döntően rám hárult és bizakodom benne, hogy nagyobb hibák nélkül hatékonyan lehet azokat használni.